

תולדות השראת שכינה (ג) /

גן עדן, קין והבל, נח

- פישון – הראשון בנהרות גן עדן – זרם דרך ארץ החווילה, המשופעת זהב ואבנים יקרות (יחזקאל כ"ח, יד). ובמקביל מזכיר זהב רב בבניין המשכן והמקדש וכליהם, ואבנים יקרות – בבניינה העתידי של ירושלים (ישעיהו נ"ד, יא-יב).
- מן הגן יוצא נהר – כלומר: הגן נטוע בראש הר – ונהר זה נפרד לארבעה ראשים המשקים את העולם. ולעיתיד לבוא: "נִכְוֵן יִהְיֶה הַר בְּיַת ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְבְּעוֹת וְנִהְרֵי אֱלֹהֵי כָּל הַגּוֹיִם" (ישעיהו ב', ו; וכן במיכה ד', א).

2. הנוף הרחובי

- בגן נאמר "וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה' אֱ-לֹהִים מִתְּהִלָּה בְּגֵן לְרוּחַ הַיּוֹם" (בראשית ג', ח); ובמשכן נאמר "וַיִּנְתְּנִי מִשְׁכְּנֵי בְּתוֹכְכֶם... וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכְכֶם" (ויקרא כ"ו, יא-יב). בתוך הגן ובתוך המשכן יש התהלכות שכינה והשגחה מיוחדת.
- בשני המקומות יש דיבור והיוועדות בין ה' לאדם: בגן – היוועדות ישירה, ובמשכן – מעל הכפורת מבין שני הכרובים. בהיוועדות במשכן מסר ה' למשה את מצוותיו לישראל, וגם על אדם הראשון הוטלו מצוות; יתר על כן, חז"ל (בראשית רבה טז ד) הבינו כי הציווי "לעבדה ולשמרה" מתייחס לקרבנות – והרי עבודת הקרבנות ושמירת המקום הן העבודות העיקריות של הכוהנים והלוויים במשכן ובמקדש.
- לאחר גירוש האדם שומרים הכרובים על דרך עץ החיים; ובמשכן ובמקדש שומרים הכרובים על הכפורת ועל הארון, ומציינים את המקום שבו מידבר ה' עם משה ושמננו יוצאת תורה לכל ישראל.
- על כותנת העור שהלביש הקב"ה את האדם דרשו חז"ל (במדבר רבה ד ח) כי אלו בגדי כהונה. ואכן, בין בגדי הכהונה ישנה כותנת.

לעתיד לבוא יתחדש לא רק הנוף הגשמי של הגן (מים חיים יצאו מירושלים ואבנים יקרות יעטרו את חומותיה), אלא גם נופו הרוחני: כל העם יזכה לנבואה (יואל ג', א-ב), הבריאה כולה תתוקן (ישעיהו ס"ה, יז), האור יהיה כאור שבעת הימים (שם ל', כו), ותיבטל האיבה בין זרע הנחש לזרע האישה (שם י"א, ח).

3. משמעות ההקבלה

יש בדבר שתי גישות המשלימות זו את זו.

גישה אחת רואה במשכן ובמקדש המשך של מציאות גן עדן בעולם. כשם שהגן בעדן השפיע ברכה על העולם כולו, כך צריך המקדש להשפיע ברכה גשמית ורוחנית על כל העולם.

א. הגן בעדן והמקדש

בתיאור הגן בעדן יש רמיזות מרובות למשכן ולמקדש. בכך ממשיך הכתוב לתאר את גילוי השכינה במקום, שהתחיל בבריאת העולם והאדם¹. בשיעור הקודם ראינו שעם גירושו מגן עדן חזר אדם הראשון למקום המזבח בהר המוריה, כי משם בריאתו ושם מקום כפרתו, ועמדנו על הקרבה שיש כנראה בין הגן והר המוריה. ברצוננו לעמוד אפוא על הקשר המהותי העמוק הזה בין המשכן והמקדש ובין גן עדן.

1. הנוף הגשמי

גן עדן – כולו משקה: "וְנִהְרָה יֵצֵא מֵעֵדֶן לְהִשְׁקוֹת אֶת הַגֵּן וּמִשָּׁם יִפְרֹד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רְאשִׁים" (בראשית ב', י). מציאות דומה מתוארת בחזון אחרית הימים (יחזקאל מ"ז; יואל ד', יח; זכריה י"ד, ח): מעיין מים חיים היוצא מהמקדש ומשקה את העולם. כמו כן, שמותיהם של שניים מן המעיינות בקרבת ירושלים זהים לשמות שניים מנהרות גן עדן – גיחון ופרת.

הגן משופע בעצים המצטיינים ביופיים, בטיב פירותיהם ובתכונותיהם המופלאות, ובהם ארזים וברושים: "וַיִּצְמַח ה' אֱ-לֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל עֵץ נֹחֵד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמֵאֲכָל" (בראשית ב', ט); "אֲרָזִים לֹא עָמְמָהוּ בְּגֵן אֱ-לֹהִים בְּרוֹשִׁים לֹא דָמוּ אֶל כַּעֲפָתָיו וְעֵרְמָנִים לֹא הָיוּ כְּפֹאֲרָתָיו כָּל עֵץ בְּגֵן אֱ-לֹהִים לֹא דָמָה אֵלָיו בְּיָפוֹ. יָפָה עֲשִׂיתִיו בְּרֹב דְּלִיּוֹתָיו וַיִּקְנֶאָהוּ כָּל עֵצֵי עֵדֶן אֲשֶׁר בְּגֵן הָאֱ-לֹהִים" (יחזקאל י"א, ח-ט). בית ה' נבנה אף הוא ארזים וברושים (מל"א, ו', ט, טו, ועוד), והמדרש מתאר: "א"ר לוי: כשהכניס שלמה את הארון לבית המקדש הרטיבו כל העצים והארזים שהיו שם ועשו פירות שנאמר 'שתולים בבית ה' בחצרות א-להינו יפריחו' (תהילים צ"ב, יד), והיו הולכין ועושין פירות... עד שמנשה הכניס את הצלם בבית קודש הקודשים ונסתלקה השכינה ויבשו הפירות שנאמר 'ופרח לבנון אומלל' (נחום א', ד)" (תנחומא תרומה יא). במציאות של גן עדן ומקדש, מעניקה הנוכחות הא-לוהית וקרבתה חיות מיוחדת לעולם הצומח.

זיקה מעניינת יש בנבואת יחזקאל (כ"ח, יא-יד) בין גן עדן ללבנון. ובמקביל דרשו חז"ל "והלבנון" (דברים ג', כה) – זה בית המקדש" (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דעמלק פרשה ב) (וכן בדרשות רבות אחרות המבוססות על ההנחה כי המילה "לבנון" היא כינוי לבית המקדש).

1 הלכנו כאן אחר ביאורו הנרחב של יהודה קיל במבואו לפירוש דעת מקרא על ספר בראשית, עמ' 102-120.

וְלָמָּה נִפְּלוּ פְּנֵיךָ. הֲלוֹא אִם תִּיטֵיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תִיטֵיב לִפְתַּח חֲטָאֵת רַבָּץ וְאֶלֶיךָ תִּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ. וַיֹּאמֶר קִין אֶל הָבֶל אָחִיו וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בְּשִׂדָּה וַיִּקַּם קִין אֶל הָבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ (בראשית ד', ח-א).

כידוע, פרשה זו עוררה שאלות פרשניות רבות, וכאן נציין בקיצור רק את השאלות והתשובות החשובות לענייננו.

קין והבל מקריבים את הקרבן הראשון המפורש במקראות. אך רד"ק (בראשית ד', ג) פירש על פי חז"ל (שבת כח ע"ב) "כי שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היתה לו במצחו שנאמר 'מקרין מפריס' (תהילים ס"ט, י), ובניו למדו ממנו, והביא כל אחד המלאכה שהיה מתעסק בה להודות לא-ל על הטובה שנתן לו בעבודתו". וכזכור, בשיעור שעבר הבאנו את דברי הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (פ"ב ה"ב) כי קין והבל הקריבו את קרבנם על המזבח שבנה אדם הראשון, ושעליו הקריבו בהמשך נח ואברהם; וכן עולה מפרקי דרבי אליעזר (פרק כג).⁴

על השאלה העיקרית בפרשה – מדוע התקבל קרבנו של הבל ונדחה קרבנו של קין – יש בחז"ל כמה תשובות. כאן נציין רק את התשובה המפורסמת כי קין הביא "מפרי האדמה"... מן הפסולת, לאריס רע שהיה אוכל את הבכורות ומכבד למלך את הסייפות", בעוד שהבל הביא קרבן משובח – מבכורות צאנו ומחלביהן (בראשית רבה כב ה).⁵

גם באשר לשאלה המרכזית השנייה בסיפור – טיבו של הריב בין האחים – נביא מן המדרש רק דעה אחת, הקשורה לענייננו: "זה אומר בתחומי בית המקדש נבנה וזה אומר

במובן זה, מנציח המקדש את הגן בעדן עבור עם ישראל והעולם כולו.

הגישה השנייה רואה במקדש תיקון של חטא גן עדן,² למשל: הכרובים שמקדם לגן מונעים קרבה לא ראויה לה, ואילו הכרובים במקדש הם שיא הקרבה אליו; אדם הראשון לבש את הבגדים בעקבות החטא, ואילו בגדי הכהונה הם "לכבוד ולתפארת" (שמות כ"ח, ב, מ); לאחר החטא אין האדם מסוגל לעמוד בפני קול ה', ואילו במשכן נכנס משה למקום השכינה כשה' קורא לו.

כאמור, שתי ההבנות משלימות זו את זו: יש במקדש פן של המשכיות עם הגן בעדן ופן של תיקון החטא בו. מכל מקום, אין ספק כי ההקבלה מלמדת על תקווה וציפייה לחזור לעולם מתוקן ושלם, ובו קרבת א-לוהים גדולה, בלתי-אמצעית, בין כנסת ישראל לקב"ה, ולחידוש ההיוועדות וההידברות בין האדם והקב"ה. במובן זה, המקדש הוא מקום של תקווה ותיקון.

4. הגירוש מגן עדן

לאחר חטאו של האדם בגן נאמר:

וַיִּשְׁלַחְהוּ ה' אֶ-לֵהִים מִגֵּן עֵדֶן לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם. וַיִּגְרַשׁ אֶת הָאָדָם וַיִּשְׁכַּן מִקְדָּם לְגֵן עֵדֶן אֶת הַכְּרִיבִים וְאֶת לֵהט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת לְשֹׁמֵר אֶת דְּרָךְ עֵץ הַחַיִּים (בראשית ג', כג-כד).

את ההקבלה בין הכרובים השומרים על דרך עץ החיים ובין כרובי המשכן כבר ציינו.

סילוק האדם מזרחה מקביל לסילוק השכינה מן המקדש לקראת חורבן הבית הראשון – אף הוא מזרחה (יחזקאל י"א, כג). כיוון המקדש ממזרח למערב, באופן שהחלק המקודש ביותר, קודש הקודשים, הנו במערב, מקביל, אם כן, לכיוון המקורי של גן עדן: קודש הקודשים נמצא במקום הגן; והמזבח, מקום בריאת האדם ותיקונו, ממזרחו (וראה השיעור הקודם).³

ב. קרבנותיהם של קין והבל

לאחר סילוק האדם מגן עדן מספרת התורה:

וְהָאָדָם יָדַע אֶת חֲוָה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת קִין וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת ה'. וַתִּסְפָּף לְלֵדָת אֶת אָחִיו אֶת הָבֶל וַיְהִי הָבֶל רֹעֵה צֹאן וְקִין עֹבֵד אֲדָמָה. וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קִין מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לֵה'. וְהָבֶל הֵבִיא גַם הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמִחֲלָבֵיהֶן וַיִּשַׁע ה' אֶל הָבֶל וְאֶל מִנְחָתוֹ. וְאֶל קִין וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיַּחַר לְקִין מְאֹד וַיִּפְּלוּ פְּנֵיו. וַיֹּאמֶר ה' אֶל קִין לָמָּה חָרָה לְךָ

4 כיצד הקריב הבל (ואדם הראשון לפניו) בעלי חיים? רד"ק (בראשית ד', ז) אכן מצייע: "וכמדומה לי שלא שחט הקרבן אלא הניחו חי קשור באותו המקום הקבוע לו כדי שירד עליו אש מן השמים לאכלו, כמו שהיה עושה לקרבן אביו, כי לא היו שוחטים כי לא היו אוכלים בשר". האפשרות האחרת היא, כמובן, שיש להבדיל בין אכילת בשר, שלא הותרה לאדם הראשון, לבין הקרבת בעלי חיים לקב"ה, שהותרה לו.

שאלה מורכבת יותר עולה מן הגמרא במסכת זבחים דף קטז ע"א. הגמרא שם מביאה מחלוקת אם "קרבן שלמים בני נח", כלומר: האם הקרבת שלמים הותרה קודם מתן תורה, או שמא הותרה רק לישראל במתן תורה, וקודם לכן הקריבו עולות בלבד. כראיה לדעה הראשונה מביאה הגמרא את קרבנו של הבל: "מאי טעמא דמאן דאמר: קרבן שלמים בני נח? דכתיב 'והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן': איזהו דבר שחלבו קרב לגבי מזבח ואין כולו קרב לגבי מזבח? הו' אומר: זה שלמים". כידוע, ייחודם של השלמים בכך שגם הבעלים אוכלים מהבשר, ואם כן יש לשאול על דעה זו: כיצד אכל הבל מבשר קרבנו? רד"ק ממשך באותו קו פרשני וטוען כי לשיטה זו הניח הבל את החלקים שאינם קרבים "לחיה ולעופות, כי הוא לא אכלו כי לא היו אוכלים בשר". אפשרות אחרת היא להפריד בין אכילת חולין לאכילת קרבנות ולומר שאכילה משולחן גבוה הותרה לאדם הראשון. הדעה השנייה בגמרא, שהקרבת שלמים הותרה רק במתן תורה, רואה בשותפות האדם באכילת הקרבן ביטוי עליון לעילוי המציאות כולה ("שלמים – שהכל שלום בהן: מהן למזבח ומהן לכהנים ומהם לבעלים", תוספתא זבחים פ"א ה"א), המתאפשר רק בעקבות מתן תורה.

5 מעניינים דברי התנחומא (בראשית ט), המוצא בסיפור זה הסבר לאיסור כלאי בגדים: "ויבא קין מפרי האדמה' מהו? מן מותר מאכלו. ורבנן אמרו: זרע פשתן היה, 'והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן', לפיכך נאסר צמר ופשתים שנאמר 'לא תלבש שעטנז' [צמר ופשתים יחדו] (דברים כ"ב, יא), ואמר הקב"ה: אינו דין שיתערב מנחת החוטא עם מנחת זכאי, לפיכך נאסר". בהקשר זה כדאי לציין את החלוקה היסודית שיש במקרא בין רועי צאן ועובדי אדמה, שרש"ר הירש בפירושו לפרשה רואה בה גם הבחנה יסודית בין האחים, ואכמ"ל.

2 כך למשל במדרש זה: "דבר אחר: 'באתי לגני' (שיר השירים ה', א) – אמר רבי שמעון בר יוסי: 'באתי לגן' אין כתיב כאן אלא 'לגני', מהו 'לגני'? לאותו הגן שנסתלקתי הימנה, כמה שכתב 'מתהלך בגן' (בראשית ג', ח) (פסיקתא רבתי מהד' איש שלום פרשה ה; ובווריאציות מעט שונות במדרשים רבים אחרים).

3 בע"ה ניחד שיעור לסוגיית "שכינה במערב" וכיוון מזרח-מערב במקדש.

וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַה' וַיִּקַּח מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִכָּל הָעוֹף הַטְּהוֹר וַיַּעַל עֹלֹת בְּמִזְבְּחוֹ. וַיִּרַח ה' אֶת רִיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר ה' אֵל לְבוֹ לֹא אֶסַף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעֵבוֹר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לֵב הָאָדָם רַע מִנְעֻרָיו וְלֹא אֶסַף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי פֶּאֶשֶׁר עֲשִׂיתִי

(בראשית ח', כ-כא).

זהו האזכור המפורש הראשון בתורה לבניין מזבח, כמו גם לצירוף "ריח ניחוח" בהיענות הקב"ה לקרבן. להלן ננסה להתבונן במשמעות הרוחנית של קרבן זה ובצביונו.

1. מקום המזבח

על פי פשטי המקראות, המזבח נבנה במקום מנוחת התיבה בהרי אררט. ברם, כבר ראינו לעיל את מסורת חז"ל (פרקי דרבי אליעזר פרק כג; רמב"ם הלכות בית הבחירה פ"ב ה"ב) כי מזבח זה הוא המזבח בהר המוריה, שעליו, על פי אותה מסורת, הקריבו גם אדם הראשון, קין והבל, ובהמשך אברהם.

מלבד המגמה לקבוע מקום סגולי נבחר אחד ומיוחד להקרבה, ייתכן שיש למסורת זו משמעות ייחודית לגבי נח בפרט. השם נח מציין את תקוותו של אביו כי בנו "יִנְחַמְנוּ מִמַּעֲשֵׂינוּ וּמִעֲצָבוֹן יְדִינוּ מִן הָאָדָמָה אֲשֶׁר אָרְרָה ה'" (בראשית ה', כט). ארירת האדמה המוזכרת כאן היא הקללה שנתקללה האדמה בעטיו של אדם הראשון: "אָרְוָה הָאָדָמָה בְּעֵבוֹרָהּ בְּעֲצָבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כָּל יְמֵי חַיֶּיהָ" (בראשית ג', יז). ואכן, בעקבות קרבנו של נח אומר ה': "לֹא אֶסַף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעֵבוֹר הָאָדָם". בקרבנו ממשיך נח, אם כן, בתיקון חטאו של אדם הראשון, והיות שהאדם נברא בהר המוריה וחי שם, ומשם כפרתו – מסתבר מאוד ששם גם הקריב נח.

2. הקרבן

על המילים "וַיִּקַּח מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִכָּל הָעוֹף הַטְּהוֹר" מבאר רד"ק:

וחיה טהורה בכלל, כי מכל הטהורים הקריב, וזה מטעם הודאה לא-ל שהצילם שלא מתו במבול. אבל הטמאה אינה ראויה לקרבן, כי אף למאכל אדם אינה ראויה אלא מתוך הדחק... כל שכן לקרבן הא-ל.

דבריו מבוססים כנראה על המדרש:

וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַה' - ' - וַיִּבֶן' כתיב - נתבונן, אמר: מפני מה צווי הקב"ה וריבה בטהורים יותר מן הטמאים, אלא להקריב מהן קרבן, מיד ויקח מכל הבהמה הטהורה וגו' (בראשית רבה לד ט).

יש כאן אפוא רמיזה קדומה לציווי להקריב מן הבהמות הטהורות דווקא.

בתחומי בית המקדש נבנה, שנאמר 'ויהי בהיותם בשדה', ואין 'שדה' אלא בית המקדש, היך מה דאת אמר 'ציון שדה תחרש' (מיכה ג', יב) (בראשית רבה כב ז). אפשר שבכך מבקשים חז"ל להדגיש את החשיבות שנתנו האחים ליחסיהם עם הקב"ה.

לאור כל זאת מסכם רד"צ הופמן בפירושו לספר ויקרא (כד א, עמ' סד-סה) את אופי קרבנותיהם של קין והבל:

הקרבנות הראשונים הובאו על ידי קין והבל. אלה נקראים 'מנחה', כלומר: מתנה (בראשית ד', ג). הביטוי 'מנחה' הוראתו בכל מקום שהוא נמצא במקרא: מתנה, שמוגשת לגדול במעלה ובכוח (שאר התשורות נקראות בשם 'משאת' או 'מתנה'). יש שמגישים את המנחה הזאת לשר גבוה משום שיש בכוחו לגזול מן המגיש את כל הוננו. רוצים להתפשר עם העריץ ומקריבים את החלק כדי להציל את הנותר. אבל המנחה עשויה גם לשמש סימן להכנעה תחת העליון. מודים באדנותו של זה ואת עצמו משימים לעבד, שכל מה שקנה הוא שייך לרבו. במקרה זה מכבדים את האדון ביקר ובעידית, ורק את הנשאר מחזיקים לעצמם. מסוג זה האחרון היה קרבנו של הבל. הוא הביא את מתנתו מבכורות צאנו וחלבהן בכוונה הרצויה לה', שרצונו לשים לרגלי אדונו האמיתי את המובחר והמשובח שבנכסיו כדי לקבל מידו את השארית אך כנדבת חסד.

ולכן נתקבלה מנחת הבל ברצון, לא מפני יתרונה העצמי, כי אם מפני שהייתה נראית כהבעה מוחשית של רגש עדין. לכן לא כתוב (בראשית ד', ד): וישע ה' אל מנחת הבל - כי אם 'וישע ה' אל הבל ואל מנחתו'. אולם קרבנו של קין היה מן הסוג הראשון. הוא הכיר כי ברכת אדמתו הייתה תלויה בה' ושזה יש בכוחו ליטול ממנו את כל הוננו, ולכן רצה להתפשר אתו ולתת לו את החלק כדי להבטיח לעצמו את הנשאר. ועל כן לא שעה ה' אל קין ואל מנחתו: 'ואל קין ואל מנחתו לא שעה'. במחשבות כאלו היו מלווים רוב הקרבנות של עובדי האלילים. פלצות אחזה אותם מפני 'קנאת האלים' והתאמצו לבוא לידי פשרה עם הכוחות העליונים, כביכול, שאיימו על חייהם ועל רכושם.

ציון דרך חשוב בתולדות השראת שכינה והיחסים בין הקב"ה והאדם הם ימי אנוש, שבהם "הוחל לקרא בְּשֵׁם ה'" (בראשית ד', כו), ביטוי המתפרש מלשון התחלה או (כדעת רוב המפרשים) מלשון חילול; כאן לא נעסוק בסוגיה זו. בחלקו האחרון של השיעור ברצוננו לבחון את יחסו של נח לקב"ה, ובפרט את בניין המזבח והקרבת הקרבנות לאחר המבול.

ג. קרבנו של נח

מעשהו הראשון של נח לאחר הצלתו מן המבול היה בניין מזבח והקרבת קרבנות:

את כל הארץ ועשאה למקדש ה'. אכן, עתיד האדם לבנות שם בניין, השואף ומתרום אל על; עתיד הוא לשום שם אבן על אבן, עד תהיה כל הארץ הראל. והאנושות תקריב שם את כל כוחותיה כדי לעלות ולהתקדם בעבודת ה'.

הרב הירש מבאר שמבנה המזבח וצורתו מלמדים כי עיקר עניינו – העלאת הארץ, כביכול, אל השמים, על ידי האדם. המזבח, המבטא את עבודת האדם, מסמל את התרוממות הארץ – הצד הגשמי של המציאות – אל על. אבל ההקשר של בניית המזבח מעניק למעשה משמעות נוספת: בהצלתו מן המבול ניתנה כביכול הארץ מחדש לנח;⁷ ובבניין המזבח מקדיש הוא את הארץ מחדש לקב"ה.

לאור זאת נוכל להבין גם את מהות הקרבן ותכליתו. ההבנה הפשוטה היא שזהו קרבן הודאה על הצלתו,⁸ וכך פירשו פרקי דרבי אליעזר (פרק כג), רד"ק, חזקוני ועוד. בחרנו להביא טעם זה בניסוחו הקולע של רד"צ הופמן בפירושו לספר ויקרא (כד א, עמ' סה):

אולם אם קרבנו של הבל העיד על מחשבה אצילה, הרי לא היה זה בעצם אלא מנחה, כלומר מתנה. הוא נדב, אמנם, בעלי-חי, אולם בעלי-חי אלה, כיצורים חיים, לא היה ייעודם לסמל את חייו הוא כשייכים לה' ותלויים בו, אלא הם היו חלק מהונו, כשם שפרי האדמה היה חלק מרכושו של קין.

רק נח, שראה במו עיניו באבדן עולם מלא של רשעים, שרק הוא ניצל ממנו על פי נס מה', רק הוא הרגיש כי חייו נתונים לו מאת ה' ותלויים בו, והוא נתן ביטוי נמרץ להרגשה הזאת על ידי קרבן בעל חי. הדם שנשפך בתורת 'נפש' בעל החי על גבי המזבח, היה מסמל את נפש האדם ואת חיי האדם, ובקרבן זה התפרצו רגשותיו של נח להבעה מוחשית, כי לא בהונו לבד אלא גם בדמו הוא שייך לה', 'אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש' (איוב י"ב, ז').

בכך רואה הרב הופמן עליית מדרגה: קין והבל הביאו לקב"ה מהונו, בעוד שקרבנותיו של נח מייצגים בעצם את האדם עצמו ואת העולם כולו.⁹

כיוון שני עולה במדרש במדבר רבה (יד ב):

למה הקריבו [הנשיאים, י"ל] מג' מינין? עולה כנגד נח שלקח מכל הבהמות והקריב עולות שנאמר

מדוע הקריב נח דווקא עולות (לעומת קין והבל, שהכתוב מכנה את קרבנותיהם מנחות)?⁶ רש"ר הירש (בראשית ח, ט) מבאר את טעם הדבר כך:

נח העלה עולות, ואילו קין והבל הביאו מנחות. המנחה היא קרבן הודיה, ואילו תכלית העולה – קידוש המעשה. 'עלה' מורה על התפתחות ועליה, ומכאן: עלה האילן. עולה מכפרת על מצות עשה; היא מעוררת את כח המעשה ומזהירה מפני רשלנות. היא מדרבנת את האדם לעלות ולהתקדם ולשאוף אל פסגת ייעודו. חטאת מורה לאדם להישאר במעלתו המוסרית – אחרי שקיפח אותה בקלות הדעת; אצבע הכהן מביאה את הדם אל רום מעלת המזבח – 'בנתניה על קרנות המזבח'. לא כן בעולה: הכהן עומד מרחוק וזורק את הדם למחציתו התחתונה של המזבח, וכך הוא רומז למקריב: עדיין אתה עומד מרחוק, וטרם התייצבת בתחתית ההר – קל וחומר שטרם הגעת אל פסגת יעודך. עליך לרכז את כל כח החיים, להקריבו ולהעלותו אל רום פסגת ייעודך.

הרב הירש מדגיש כאן את המעשה המעלה את האדם. ויש להוסיף כי בעולה מעלה המקריב הכול אל ה', ומכיר בכך שהכול מידו.

3. בניין מזבח ותכלית הקרבן

כאמור, זהו המקום הראשון בתורה שמסופר בו במפורש על בניין מזבח. נמשך אפוא בפירושו רש"ר הירש, המנצל את הופעתו הראשונה של מושג המזבח לביאור משמעותו:

מבואר במקומות רבים, שהמזבח נבנה בידי אדם – ובו הארץ, כביכול, מתרוממת אל על. משום כך מצאנו בספר יחזקאל (מ"ג, טו) שהמזבח נקרא בפשטות: 'הראל'.

ואילו המזבח הבנוי מסמל: התרוממות מעל למעמד הטבע והתעלות דרך יצירה אל מעמד האדם החפשי – כדי לעלות משם אל ה'. ובכן, שעה שנח בנה מזבח לה' – בארץ שניתנה לו שנית – הוא הקדיש את כל הארץ ועשאה למקדש: מעשה האדם ישים שם אבן על אבן – עד תהיה כל הארץ הראל מקודש.

הנה נח בנה מזבח לה' בארץ שניתנה לו שנית – והוא העלה עולות במזבח: באותה שעה הוא הקדיש

7 כידוע, עם חורבן העולם במבול מתחילה בריאה מחודשת, המקבילה בכל פרטיה לבריאת העולם (כגון בסדר הופעת בעלי החיים ובפעילויות שעושה נח בצאתו מן התיבה). לפירוט ההקבלה ראה: הרב ז' ויטמן, "הבריאה החדשה", עלון שבות 78, כסלו תש"ס, עמ' 27-39; י' ברמן, "המחדש בטובו מעשה בראשית: הקבלות והבדלים בין פרק א' ופרק ח' בבראשית", מגדים ט (תשרי תש"ן), עמ' 9-14.

8 אמנם בדרך כלל קרבן תודה הוא קרבן שלמים (וראה דברי רד"ק שהובאו בהערה 6). כאן מקריב נח עולות, כביטוי לעילוי מוחלט של המציאות: נח מודה לקב"ה על כך שבד בבד עם החרבת העולם, חידש את הבריאה בהצלת התיבה; לפיכך אין הוא משאיר ברשותו דבר מהקרבן.

9 ובהמשך פירושו שם הוא מצביע על המשך התהליך של התקרבות לה' בעולתו של אברהם אבינו בעקדה ובזבחינו של יעקב אבינו.

6 לעיל הערה 4 ציינו את המחלוקת בזבחים (קטז ע"א) אם 'קרבן בני נח שלמים'. רד"ק (בראשית ח, ט) קושר מחלוקת זו לקרבנו של נח וכותב: "ויש מחלוקת בדברי רבותינו ז"ל אם הקריב עולות לבד או גם שלמים עם העולות". לכאורה זהו קישור בין אכילת בשר השלמים ובין ההיתר שניתן לבני נח לאכול בשר, הפותר, אם כן, בדרך פשוטה את הבעיה שנידונה בהערה הנ"ל. ברם, מובן שאין זה פתרון אמתי, שהרי הגמרא שם מביאה ראייה כבר מהבל, וכפי שראינו באותה הערה. למעשה, לאור הראיה המובאת בגמרא מהבל מצד אחד, ולאור העובדה שקרבנו של נח כלל אינו נידון שם מצד שני, נראה פשוט שהצירוף "בני נח" שבו משתמשת הסוגיה, כלל אינו מתייחס לבני נח ממש, אלא הוא מובא שם במשמעו ההלכתי, ועל כן קישורו של הרד"ק צ"ע.

'ויקח מכל הבהמה הטהורה ומכל העוף הטהור ויעל עולות במזבח'... למה שעיר לחטאת? לפי שנח לא הקריב אותן עולות אלא לכפר על קללת הארץ, כמה דתימא 'וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר ה' אל לבו לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם' וגו'.

לפי המדרש, בא קרבנו של נח לכפר על חטא, כפי שניתן ללמוד מן התוצאה: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל לְבוֹ לֹא אֶסְף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאֲדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם"¹⁰.

וכמובן, שני הטעמים משלימים זה את זה: יש בבניין מזבח לשעה ולדורות ממד של עילוי הבריאה אל מקורה, על ידי זביחת בעלי חיים, שדמם-נפשם מייצג את האדם המקריב; ויש בכך גם ממד של כפרת חטא ותיקון המציאות, שהם מתפקידו המרכזיים של המזבח.

* * *

השיעור הבא ידון בע"ה במגדל בבל כניגוד למקדש.

• •
• כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ז •
• עורך: בעז קלוש •
• •
• •
• בית המדרש הווירטואלי שליד ישיבת הר עציון •
• האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> •
• האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> •
• •
• משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 •
• דוא"ל: office@etzion.org.il •
• •

10 וכך גם במדרש תהילים כ"ט: " וישב ה' מלך לעולם' (תהילים כ"ט, ז) – שנתיישרה דעתו בקרבנו של נח וריחם על כל העולם, שנאמר 'וירח ה' את ריח הניחוח'".